

Harm reduction služby a otázka angažmá pravoslavného křesťana v nich

V posledních dvaceti letech se můžeme i v naší zemi občas setkat s pojmem „služby harm reduction“. Co to vlastně je a jaký je smysl těchto služeb? Harm reduction služby (zkráceně „HR“) bychom mohli definovat jako služby poskytované uživatelům drog, ale i neuživatelům, především osobám blízkým samotným uživatelům, za účelem minimalizace rizik (snížení škod) vyplývajících z užívání drog. Abychom tuto základní definici pochopili, je třeba celou problematiku uchopit poněkud podrobněji.

HR služby jsou založeny na pragmatickém přístupu k problému užívání drog (rád bych na tomto místě zdůraznil slovo problému, protože i sféra HR služeb a jejich poskytovatelů vnímá užívání drog jako problém). Tento pragmatismus, či spíše bychom mohli říci střízlivý pohled na celou věc, je založen na prosté zkušenosti – každá lokální kultura jakékoli doby znala užívání drog, užívání drog bylo, je a je zcela jasné, že i bude součástí života každé lidské společnosti. Neznáme místní kulturu kterékoli doby, která by byla zcela prostá užívání drog. Eskymáci znali své houby, indiáni tabák, peyotl či koku, asijské kultury znaly konopí a opiáty, Oceánie měla svůj pepřovník (kavu), evropské a středomořské kultury svůj alkohol. Očekávání společnosti zcela bez drog odporuje elementární historické zkušenosti lidstva.¹

Všechny kultury znaly drogy, ale zdaleka ne všechny kultury měly s drogami vážné problémy. Naopak, můžeme říci, že naprostá většina kultur (aniž bychom chtěli užívání jakýchkoli drog glorifikovat) dokázala se svými drogami vcelku stabilizovaně koexistovat. Tato relativní stabilita byla dána skutečností, že užívání drog v těchto kulturách bylo (nebo je i dnes) součástí širšího náboženského, kulturního, historického, etnického a sociologického kontextu, který je zdrojem této stability. Destruktivita užívání drog má svůj počátek především v opuštění tohoto kontextu. Tak např. původní obyvatelé Ameriky neměli vážné problémy s užíváním tabáku či koky. Když se ale tyto drogy dostaly do Evropy, způsobily vážné problémy masového tabakismu (který mezi indiány téměř vůbec neexistuje) a kokain se stal vedle heroínu jednou ze dvou nejnebezpečnějších drog v americké populaci evropského původu. A naopak, zatímco Evropané vcelku zdárně koexistovali se svým alkoholem, stal se tento v rukou domorodého obyvatelstva Ameriky a Austrálie „tvrdou drogou“ par excellence s těmi nejtragičtějšími následky (masový alkoholismus, dokonce vymření některých etnik).

Vidíme tedy, že nebezpečnost té které drogy může být v závislosti na kontextu velmi rozdílná. Užívání drog je velmi široký pojem, v rámci něhož je tedy třeba rozlišovat. Navíc to, co je v jedné kultuře považováno za přijatelné, v druhé je tvrdě odmítáno. Postoj k drogám by měl tedy být podložen vědomím nejméně dvojí dichotomie –

1. relativní neškodnost x nebezpečnost a destruktivita drogy

2. legalita x ilegalita drogy

Ad 1) jak jsme již naznačili, nebezpečnost drogy není zdaleka jen přímo úměrná jejímu fyziologickému a psychotropnímu účinku, ale je podstatně ovlivněná vztahem k zmíněnému kontextu (laicky řečeno tím, jak ta která kultura umí s danou drogou zacházet). Alkohol jako takový je poměrně nebezpečná a tvrdá droga. V evropské civilizaci je však po tisícileté koexistenci podstatně méně nebezpečný než třeba mezi australskými aboriginály. Často diskutované konopné produkty jsou ve srovnání s alkoholem mnohdy slabší jak co do účinku, tak co do vývoje závislosti, chybí jim však v evropské civilizaci potřebný kontext. Z tohoto pohledu jsou extrémně nebezpečné moderní syntetické laboratorní drogy, které jsou „šity“ na maximální účinek a zároveň jde o drogy nemající kontext v žádné kultuře (např. syntetické opioidy, halucinogeny a stimulanty, tzv. taneční drogy a další).

¹ O životní styl zcela prostý jakýchkoli látek ovlivňujících vědomí člověka (včetně mírně povzbuzujících drog jako např. čaje či kávy) usilují úspěšně jen nevelká, převážně náboženská okrajová společenství, ve východním křesťanství např. některé skupiny staroobřadců, na Západě jsou to např. mormoni.

Zároveň je ale třeba říci, že drogy jsou „kulturogenní“, spoluvytvářejí své vlastní kulturní projevy a kontexty, např. tzv. technoparty jsou z velké části spojeny právě s tanečními drogami, LSD, syntetický halucinogen, stál svého času u zrodu „psychedelického“ rocku a výtvarného umění apod. Dynamika geneze těchto kulturních forem je v moderní společnosti velmi rychlá. Zajímavé je sledovat, jak geneze těchto kontextů snižuje destruktivitu dané drogy (subkultura se postupně učí s drogou koexistovat, zacházet s ní; mortalita uživatelů v subkulturním prostředí v posledních 50 letech trvale klesá).

Ad 2) výše uvedené je třeba brát v úvahu v oblasti vztahu státu k jednotlivým drogám. Zákaz koky v Bolívii je stejně nesmyslný jako zákaz vína v Itálii. Ilegalita alkoholu v islámských zemích je stejně pochopitelná jako ilegalita nitrožilně aplikovaných drog v evropských zemích.

Legalita resp. legalizace jednotlivých drog je velmi složitým a rozporuplným tématem, v rámci kterého obvykle nejsou nosná extrémní a jednoduchá řešení. V podstatě můžeme říci, že existují dva základní extrémní postoje k otázce legality drog –

- 1) extrémně liberální stanovisko požadující naprostou a plošnou legalizaci všech drog. Stát ani většinová společnost nemají právo zasahovat do osobní svobody člověka. Ten žije svůj život a má právo si jej i „zkazit“, „nedovoleně vylepšovat“, má právo se ho i zříci (sebevražda). Svoboda jedince je svrchovaná. Represivní zásahy státu (většinové společnosti) celou věc jen komplikují a staví mimo zákonný rámec i to, co by mimo něj vůbec nemuselo stát, deformují vztahy a procesy v celé oblasti, která by získala svoji vlastní stabilitu, rovnováhu, kdyby bylo lidem umožněno chovat se přirozeně atd.
- 2) extrémně nesmířitelný represivní postoj k drogám (často charakterizovaný americkým pojmem „war on drugs“). Drogy jsou zlo a je třeba proti nim bojovat všemi dostupnými prostředky. Je třeba nedat drogám ani píď prostoru (necháme stranou, že nejhrolivější zastánci tohoto přístupu často nejsou schopni přestat kouřit a občas se pořádně opijí, soudce-alkoholik pošle na 5 let do vězení muže, u něhož našli „joint“ marihuany, i to je ještě dnes realita některých států USA). Je třeba připomenout, že tento postoj má svůj významný kořen v asketické kalvinistické formě protestantismu Ameriky. Jedním z jeho výsledků je mimochodem současná tragická a už takřka neudržitelná situace v Mexiku.

Oba z těchto postojů jsou vlastně pravdivé a pochopitelné, mají „svou pravdu“, ale jejich slabina spočívá v tom, že nejsou vyčerpávající, nepostihují celou šíři problému, jehož složitost je mj. i v tom, že pravda je to i ono.

Současná politika našeho státu naštěstí nekopíruje ani jedno z těchto extrémních řešení, jejichž aplikace by skutečně byla destruktivní. Vědomí této destruktivity obou zmíněných přístupů je právě oním „pragmatismem“. Stát v současné době u nás koncipuje protidrogovou politiku jako kombinaci, určitý kompromis obou přístupů. Drogy jsou skutečně zlem, které člověka neosvobozuje, nýbrž zotročuje, život bez jakýchkoli drog je opravdu nejhodnotnějším životem jak pro jedince, tak pro celou společnost. Stát se tedy snaží systémem represivních opatření užívání drog ve společnosti potlačit (výroba, přechovávání, distribuce, propagace užívání tzv. tvrdých drog jsou trestány i odnětím svobody, alkoholické nápoje nesmějí být prodány osobám mladším 18ti let, je zakázáno kouření tabáku na úradech apod.). Stát těmito kroky vyjadřuje svůj principiálně nesouhlasný postoj k užívání drog, především drog s vysokým fyziologickým a psychotropním účinkem resp. negativním dopadem na zdraví a drog „bez kontextu“.

Represe je tedy základním přístupem státu k užívání drog. Stát si je ale zároveň vědom toho, že žádná represe nikdy daný negativní jev ze společnosti nemůže stoprocentně vymístit (sebetvrdší tresty nevymítí krádeže či cizoložství, sebebrutálnější a sebečastější aplikace trestu smrti zcela nevymítí vraždy apod.). Jsou to mimochodem křesťané, kdo nejlépe ví, že konce všech věcí nelze dosáhnout represí („zákonem“), že člověk, stvořený k Božímu obrazu, je více než co lze vměstnat do kategorií pravidel, odměn a trestů. Bylo to křesťanství, co pozvedlo člověka nad ono „má dáti-dal“, a i když se

náš dnešní stát ke křesťanství již téměř nehlasí, je dobré vědět, že výše uvedené jsme se kdysi naučili z Evangelia... Nuže, po represivní politice státu vždy zůstane ve společnosti určitý relikv, určité zbytkové množství lidí užívajících drogy. To je realita. Právě tuto oblast pokrývají (mají pokrývat) kromě jiného i HR služby.

Ty jsou založeny na tom, že když už ve společnosti máme a budeme mít i přes velmi dobře koncipovanou a realizovanou represi nějaké užívání drog, je dobré tuto oblast ošetřit tak, aby společnosti co nejméně škodila. Ostatně, užívání drog není jedinou oblastí lidského života, v níž není vždy nejlepším řešením hrubá síla a „nulová tolerance“. Jako i jinde, kde končí válka, začíná politika, „umění možného“ (a snad by to opravdu mělo být i obráceně, tedy tak, že válka začíná až tam, kde selže politika). HR služby tedy pokrývají zbytkovou oblast užívání drog s cílem minimalizace negativních dopadů na společnost. V čem konkrétně HR služby spočívají? Dnes jsou součástí pracovaného systému sociálních služeb.

Prvním stupněm těchto služeb je samozřejmě prevence, především na školách. Tuto tzv. primární prevenci vykonávají dnes u nás jednak lékaři a zdravotní pracovníci především se specializací v oblasti adiktologie, toxikologie a psychiatrie, jednak specializovaní příslušníci represivních složek, jednak odborní pracovníci organizací poskytujících HR služby.

Druhým stupněm celého systému jsou tzv. terénní programy realizované terénními pracovníky, tzv. streetworkery. Ti přímo na ulici, ve městech, vyhledávají a kontaktují (potenciální) uživatele drog, poskytují jim základní informační servis (bezpečné brání, možnosti léčby apod.) a především tzv. HR materiál, tedy nové injekční sety, desinfekční prostředky apod. HR materiál je buď rozdáván, nebo v některých programech vyměňován v poměru 1:1 (uživatelé nemusejí stříkačky kupovat a jsou navíc motivováni k shromáždění použitého potenciálně infekčního materiálu). Streetworkeri také sbírají pohozený materiál (známé mediální kauzy jehly nalezené u plotu mateřské školky apod.).

Dalším stupněm je síť tzv. kontaktních center. Stejně jako v terénních programech může kterýkoli uživatel drog anonymně využít bez jakýchkoli podmínek možnost výměnného programu (proto se hovoří o tzv. nízkoprahových zařízeních). Může ale také vstoupit do užšího vztahu s pracovníky K-centera, odkrýt svoji identitu (kterou ovšem pracovníci K-center nesmějí mimo zařízení odhalit)² a využívat dalších služeb, především poradenství, osobní hygieny, bezplatného testování na infekční nemoci apod. Poradenství je samozřejmě poskytováno bezplatně a to i neuživatelům (rodičům, partnerům uživatelů apod.).

Pokud se uživatel rozhodne pro léčbu, opouští v podstatě sféru HR služeb. Pracovníci K-center mu pomohou vstoupit do procesu léčby a předávají klienta dalším zařízením. Prvním z nich je tzv. detoxifikační jednotka, kterou jsou vybavena vybraná nemocniční zařízení a psychiatrické léčebny. Tam klient stráví zhruba dva týdny, první období abstinence, které obzvláště v případě opiátů může být z lékařského hlediska i dost dramatické.

Poté klient odchází na tzv. rezidentní léčbu³ buď do terapeutických komunit provozovaných (stejně jako terénní programy a K-centera) neziskovými organizacemi nebo specializovaných psychiatrických léčeben. Léčba trvá obvykle tři až šest měsíců. Pokud ji klient zdárně dokončí, vrací se zpět do „normálního“ života. Zde nastává většinou nejkritičtější okamžik celé léčby. Uživatel drog během své „drogové kariéry“ nejenom zpravidla klesne na naprosté ekonomické a sociální dno společnosti, ale také ztratí všechny „normální“ vztahy – s rodiči, partnerem, dětmi, spolužáky a kolegy. Časem je obklopen téměř výhradně ostatními uživateli drog. Po návratu z léčby bývá návrat do původního prostředí obvykle vražedný. Předcházet relapsu (tedy znovuupadnutí do závislosti) mají tzv. doléčovací programy. V rámci těchto programů klient, nyní již „ex-user“, bývalý uživatel, ambulantně

² Tato praxe neznamená krytí nezákonné činnosti uživatelů, protože opatřování si, přechovávání a samotné užívání drogy pro vlastní potřebu není trestné.

³ V případě závislosti na opiátech je alternativou ambulantní tzv. substituční léčba, při níž klient dostává pod kontrolou lékaře postupně se snižující množství substituční drogy, např. Metadonu či Subutexu, za účelem vymanění se ze závislosti.

navštěvuje dané pracoviště a využívá poradenství sociálních pracovníků. Tyto programy jsou doplněny mj. programy azylových domů, „chráněných bytů“, rekvalifikačními programy, sociální pracovníci pomáhají klientovi získat zaměstnání, střechu nad hlavou, obnovit narušené vztahy s rodinou, poskytují právní poradenství (péče o děti) apod. Cílem těchto programů je úplná resocializace klienta, plné začlenění se do většinové společnosti založené na trvalé abstinenci.

Paralelně s tímto systémem probíhají také příslušné programy ve vězeňských zařízeních, po skončení trestu pracovníci v HR službách úzce spolupracují s probačními úřady.

Vidíme tedy, že dnes v naší společnosti máme velmi propracovaný a rozvíjející se systém služeb týkající se užívání drog.

Ve většinové společnosti, ale i v křesťanském prostředí se objevují občas zásadní námitky proti této politice (opět bych na tomto místě zdůraznil, že jde o protidrogovou politiku). Nelze se tomu ani divit, protože celá tato oblast je nesmírně složitá, hluboká a bolestivá, názory na ni se liší v rámci politických stran i církví, ba i v rámci rodin či mezi blízkými přáteli. Námitky jsou v podstatě dvojího druhu –

- 1) poskytovatelé HR služeb „podporují feťáky“. Postavení pracovníků v HR službách, především streetworkerů, je opravdu složité. Většina „slušných lidí“, ale i část příslušníků represivních orgánů a značná část politiků v nich vidí „advokáty feťáků“. Není to složitá úvaha: přece když někomu dávám jehly, vybízím ho k tomu, aby fetoval. Pomáhám mu. Je opravdu těžké proti tomuto názoru bojovat. Na druhou stranu, většina drogové scény v mnoha oblastech stále vnímá streetworkery jako prodlouženou ruku policie a úřadů, která je chce „dostat“ anebo jim alespoň vzít drogu. Sice nevypadají většinou jako úředníci (naprostá většina z nich má dlouhé vlasy, dredy, piercy nebo aspoň ošoupané džíny, mají zkrátka z různých důvodů volnější přístup k některým věcem), ale to je jen vnější póza, stejně jsou jedněmi z „nich“. Získat důvěru uživatelů je stejně obtížné, jako přesvědčit většinovou společnost, že „nechráníme feťáky“. Je třeba si uvědomit, že cílem pracovníků v HR službách je vždy vyvedení uživatelů ze závislosti, jejich lidské uzdravení. Nikdy jsem nezažil, že by se některý z mých kolegů radoval z toho, že někdo začal brát, a nikdy jsem nezažil smutek nad tím, že se někdo léčí nebo dlouhodobě abstínuje. Další věcí, kterou je třeba mít na zřeteli, je fakt, že pracovníci v HR službách jsou často jedinými zástupci většinové společnosti, kteří ještě mají kontakt s uživateli a tím pádem také mohou, alespoň nepatrně, ovlivnit jejich chování a další vývoj. Streetworker a pracovník K-centra jsou často jediným člověkem-neuživitelem, kterému uživatel „ještě věří“. A vpsledku, celá sféra terénních programů a K-center je tak jedinou sférou s trvalým a systematickým kontaktem s drogovou scénou a zdrojem informací o jejím vývoji (pro hygienické stanice, epidemiology, Radu vlády pro koordinaci protidrogové politiky, Národní monitorovací středisko, Český statistický úřad, MPSV a ostatní ministerstva, orgány samosprávy a další instituce). Veškerý průběh programů se děje v rámci příslušných standardů, etických kodexů, schválené metodologie a je monitorován pravidelnými statistickými výstupy.
- 2) Druhou zásadní námitkou je otázka finanční. V době, kdy si „spořádaný občan“ musí zaplatit i zubní výplň a kdy doplácí sumy na léky na nemoc, kterou nemohl svým životním stylem ovlivnit, v době velkých státních dluhů, se „cpou peníze do feťáků“. Tady je třeba říci podstatnou věc: větším nebezpečím než samotné užívání drog jsou pro společnost infekční choroby provázející nitrožilní aplikaci drog: AIDS, hepatitidy, hlavně hepatitida typu C. Celé výměnné programy jsou motivovány nikoli zásobováním uživatelů jehlami až do domu, ale snahou o to, aby nepoužívali jednu jehlu víckrát, nesdíleli jehly s jinými uživateli, používali injekční vodu na ředění, v případě opiátů správné filtry, z hlediska křesťana (jmenovitě římsko-katolického vyznání) je citlivá otázka distribuce kondomů do drogové populace atd. To vše směřuje k zlepšení resp. udržení zdravotního stavu uživatelů a nešíření nebezpečných infekčních chorob v této populaci i za její hranice. Pro srovnání: roční výdaje HR služeb na jednoho uživatele se pohybují kolem 5 000 Kč. Léčba jednoho HIV pozitivního stojí 12 miliónů Kč. Léčba jedné hepatitidy typu C, která v průměru po 28 letech končí buď cirhózou a

selháním nebo rakovinou jater (nezbytná transplantace s nejistým výsledkem), stojí 1-2 milióny Kč. To je pragmatismus HR služeb v číslech. Zkrátka se nám vyplácejí.

Jistě lze namítnout, že my jsme užívání drog nezavinili a tudíž nechceme ani platit za negativní důsledky užívání. V tomto bodě se setkávají oba výše zmíněné extrémní názory na užívání drog – každý zodpovídá sám za sebe, je to výhradně jeho rozhodnutí brát či nebrat. Jenomže (destruktivní) užívání drog, jak jsme se snažili vysvětlit, není jen výsledkem špatných rozhodnutí některých jedinců. Stejně jako se celé společnosti dotýkají důsledky užívání drog, tak se také celé společnosti týkají příčiny destruktivního užívání. Kdybychom jako společnost neztratili svůj náboženský rámeček, kdybychom neprošli historickými a politickými tragédiemi a selháními, kdybychom nepodléhali chaotické akulturaci, zkrátka, kdybychom byli stabilní společností žijící v harmonii s Božím řádem, z něhož jsme vyšli a k návratu k němuž jsme vyzváni, nebyl by zde problém užívání drog. Míra užívání drog v každé společnosti je jedním z výrazů vzdálenosti této společnosti od původního a konečného řádu a harmonie. Je obrazem Pádu. Vedle chybných rozhodnutí jedinců (a prvotního hříchu) je zde také „sociální“ hřích (kolektivní chyba společenství, kterou moderní doba v některých oblastech tolik nemá ráda, např. dopad důsledků II.světové války na celý německý stát a německý národ), který je jednou z příčin všech negativních sociálních jevů (nechtěné dítě, vyrůstající v neúplné rodině, nepokřtěné a vyrůstající v neznalosti Boha a Církve, ve společnosti postižené alkoholismem, touhou po mamonu, kariéře, plné sobectví, sexismu atd. – je opravdu vinou jenom tohoto dospělého dítěte, že „zkusil“ drogu a spadl do spirály závislosti? Opravdu na tom společnost nenese žádnou vinu a opravdu má morální právo tohoto člověka jen trestat? Opravdu nemá morální povinnost nabídnout tomuto člověku aspoň nějakou pomoc?). Ano, každý z nás, více či méně, nese spoluzodpovědnost za stávající stav společnosti, i kdyby třeba „jen“ tím, že nedosáhl svatosti, k níž je povolán a každý z nás je povinen nést důsledky chybných rozhodnutí a cest sociálních celků, které sdílí a jejichž je součástí.

Zbývá se dotknout ještě jedné otázky. Smí se či dokonce má se pravoslavný křesťan angažovat v této oblasti sociálních služeb? Mnozí křesťané odpovídají, že nikoli. Já si dovoluji říci: ano, ale ne každý. V zásadě není důvod, proč by se křesťan v této oblasti nesměl angažovat. Kristus také stoloval s hříšníky, protože „nemocní potřebují lékaře“. Pomáhal, stoloval, mluvil s nevěstkami, kolaboranty, lichváři. Nejdále měl k samospravedlivým. Je třeba říci, že není v lidském životě oblast a není skupina lidí, kteří by byly vyňati z misie Církve, kteří by byli a priori vyňati z kérygmatu Evangelia. Jestliže křesťan pracuje s těmito lidmi, neznamená to ještě, že by s nimi sdílel jejich hříchy – nebere s nimi drogy, necizoloží s nimi, nekrade s nimi, nelže s nimi, nerouhá se s nimi. Žádní svatí neodmítali setkání s kýmkoli kvůli kterémukoli hříchu a ani Bůh nikoho a priori neodmítá.

Jiná věc je, že ne každý je vnitřně uzpůsoben a připraven na práci v takovém prostředí, že některým lidem, a věřícím, by mohla taková služba přinést duchovní škodu, že by jim mohla přinést pohoršení, které nezvládnou, neunesou. Je tedy nutné, aby křesťan své angažmá v daných službách jednak pečlivě zvážil, jednak konzultoval se svým zpovědníkem a zaštitil se jeho požehnáním. V případě angažmá duchovního je třeba věc řešit s příslušným archijerejem. Je třeba vzít také v úvahu možná rizika této služby (napadení, nákaza vážnými infekčními nemocemi). Stejně jako celá oblast, i tato otázka nemá jednoznačnou odpověď pro všechny. Domnívám se, že každý křesťan i nevěřící člověk má právo odmítnout takovou službu a na druhé straně nelze považovat za hřích, jestliže takovou službu přijme.

Pokud mohu vnést alespoň trochu osobní zkušenosti z působení v HR službách, trůfám si říci, že je převážně pozitivní. Pro mne osobně – ačkoli jsem ji od počátku vnímal jako časově omezenou, nikoli jako životní poslání – byla a stále ještě je zajímavým obohacením, nahlédnutím dosud nenahlédnutých životních horizontů. A doufám, že snad byla přínosná i pro ostatní. I do této oblasti, v níž pracují v naprosté většině nevěřící lidé a v níž se naopak často můžeme setkat s duchovně zmatenými infiltracemi orientálních náboženství, je třeba vnášet křesťanské pohledy a hodnoty (určitou výjimkou jsou nemnohé léčebné komunity provozované nejčastěji radikálními protestantskými církvemi a které stojí v poměrně silné izolaci oproti „běžným“ poskytovatelům těchto služeb, např. Teen Challenge tzv. apoštolské církve). Bez jediného slova sebeprosazování, bez verbální evangelizace, jsem po pár měsících přítomnosti na pracovišti pozoroval nepatrné změny v chování svých kolegů (méně sprosté mluvy, jisté zvýšení hladiny vzájemného respektu, posun v kultivaci pracovního prostředí, zájem o

otázky náboženství). Neobvyklý vztah, poté, co zjistili, že jsem „farář“, se časem vytvořil i s některými klienty. I zde bylo možné pozorovat určitý respekt, určité posunutí hranic v tom, jaké chování v K-centru je již nepřijatelné. Nezměřitelný posun ale dle mého nastal i ve veřejnosti malého města. V Čechách tradiční a vsutku iracionální odpor k církvím a zvláště duchovním (kterým jde jen o ty restituční!) byl zase trochu otupen – hle, farář a vyšel ze stěn fary, pracuje a neštítí se ani takovéto práce, lze s ním „normálně“ mluvit atd. To vše jsou jistě pozitivní věci, které – samozřejmě! – nezmiňuji jako vlastní zásluhy, ale jako ukázkou toho, jakými způsoby s námi Hospodin také může pracovat a že i samotná přítomnost pravoslavných křesťanů v této oblasti přináší určitá, byť třeba nevelká, dobra.

Přeji všem pravoslavným křesťanům, ale i křesťanům obecně a všem lidem, kteří se v této oblasti angažují či budou angažovat, hodně trpělivosti, sil, empatie a pevnosti v náročném, ale obohacující službě.

prot. Antonij Drda
Rumburk